

SOCIOLOŠKI ASPEKTI GRAĐEVINARSTVA

Sažetak

Bosna i Hercegovina nakon Drugog svjetskog rata bila je glavni pokretač ukupnog privrednog razvoja bivše Jugoslavije i doživjela je najveću urbanističku ekspanziju u svojoj historiji.

Problem stambene izgradnje, namijenjene smještaju nove radne snage, postao je prioritet lokalnih vlasti.

Građevinarstvo se afirmisalo na domaćem i međunarodnom tržištu. Postalo je unosna privredna grana. Preduzeća su stekla solidan ugled u građevinskim projektima, počevši od dizajna, graditeljstva, građevinarstva, pa do proizvodnje visoko kvalitetnih građevinskih materijala i objekata. Zemlja ima prirodne resurse kao što su drvo, kamen, šljunak, pijesak, glina i metalne rude. Potencijal za rast tržišta građevinarstva u zemlji je veliki, s tim da je prvobitni prioritet dat obnovi i oporavku postojeće imovine i infrastrukture. Velike su mogućnosti za rast i razvoj građevinske industrije u BiH, tim prije jer postoji veliki broj razvojnih projekata.

Ključne riječi: *građevinarstvo, urbanizacija, suburbanizacija, socijalistička urbanizacija, stambena izgradnja, megagrađ, generalni urbanistički plan, stambena reforma, urbana sociologija, gradski stil života*

Uvod

Građevinarstvo ili građevina predstavlja primijenjenu tehničku disciplinu, koju smatraju najstarijom i najznačajnijom granom tehnike. Građevinarstvo je značajan dio ekonomije svake države, pa i BiH. Ono obuhvata čitav niz privrednih aktivnosti koje se objedinjuju i konačno vide kroz izgradnju nekog objekta. To je široki opseg koji pored građenja obuhvata i proizvodnju građevinskog materijala i opreme. Građevinarstvo za sebe vezuje veliki dio ostatka privrede i zauzima važno mjesto u ukupnoj produkciji. Građevinska tehnika se bavi poslovima potrebnim za građenje svih vrsta arhitektonskih zgrada, putne mreže, saobraćajnica, cesta, željezničkih pruga, mostova, tunela, vodovoda, kanalizacija, melioracijskih objekata,

uređenjem vodotoka, hidrocentrala, izgradnjom termoelektrana... Osobe koje se bave građevinarstvom nazivaju ih građevinari, građevinski radnici, građevinski tehničari, građevinski inženjeri. Građevinska tehnika predstavlja vještinu kojom ljudi od izvornih ili prerađenih sirovina iz prirode planski sastavljaju nove tvorevine izgrađene na zemlji i njima se koriste. Prirodni materijali kao što su: kamen, drvo, zemlja (glina), ali i vještački: cigla, kreč, beton i čelik, omogućavaju osmišljeno povezivanje sa tlom u jednu cjelinu koja se naziva građevinski objekt ili građevina. Rezultat građevinske tehnike su građevine ili građevinski objekti, koji mijenjaju izgled na zemlji i predstavljaju cjelinu.

Svi savremeni građevinski objekti trebaju da zadovolje sljedeće standarde i uslove: pouzdanost, mehaničku otpornost i stabilnost, zaštitu u slučaju požara, zaštitu od ugrožavanja zdravlja ljudi, zaštitu korisnika od povreda, od vibracija i buke, uštedu energije, toplotnu zaštitu, zaštitu od korozije i drugih vanjskih uticaja. Kroz historiju građevinarstvo je iz epohe u epohu napredovalo. U početku su se gradile samo sojenice i zemunice. Smatraju ih prvim građevinskim objektima. Glavni tip neolitskih kuća bile su sojenice, a građene su od drvenih oblica i naboja zemlje. U antičkom periodu su se razvila dva stila: grčki i rimski stil gradnje.

Građevinarstvo je unosna privredna grana. Građevinski sektor je prije rata bio jedna od najznačajnijih grana privrede u Bosni i Hercegovini. Prema broju zaposlenih prije rata građevinarstvo je učestvovalo sa 10 posto od ukupno zaposlenih u privredi, odnosno sa oko 100.000 zaposlenih radnika. U vanjskotrgovinskoj razmjeni sa svijetom, građevinarstvo, industrija građevinskih materijala i arhitektonske djelatnosti BiH, zauzimaju važno mjesto. Do rata u BiH, građevinarstvo je imalo značajne kapacitete koji su godišnje ostvarivali od 150 do 250 miliona američkih dolara i upošljavali oko 10.000 građevinskih radnika u inostranstvu. Značajno su upošljavani i kapaciteti ostale privrede BiH za pripremu poslova u inostranstvu i obezbijedivan izvoz proizvoda ostale privrede. U građevinarstvu BiH postoji oko 3.000 privrednih subjekata, sa okupo 34.500 radnika, što je oko 7,5 % ukupno zaposlenih u BiH. Zbog ratova građevinske firme su se morale povući iz Iraka i Libije. Privatizacija firmi u građevinarstvu nije izvršena najsretnije. Nastalo je mnogo manjih građevinskih firmi, pa firme nastale od Hidrogradnje dobijaju

poslove, a starije firme su podizvođači.¹ Usitnjene građevinske firme su manje konkurentne i rade manje poslove.

Zbog primjene novih građevinskih tehnologija u Bosni i Hercegovini su od 29 ciglana ostale samo četiri, a u Srbiji od 93 tvornice opekarskih proizvoda radi ih desetak. Jedna od rijetkih ciglana u RS, Industrija opekarskih proizvoda Drina u Bijeljini, suočena je sa problemom velikih zaliha gotovih proizvoda koji su sve manje traženi na tržištu zbog promjene građevinskih tehnologija. Građevinske firme sve više koriste betonske konstrukcije i panele za izgradnju objekata, a značajno je smanjena i individualna stambena izgradnja. To je posljedica i nekontrolisanog uvoza građevinskih proizvoda.² U bivšoj državi Zenica je imala izvanredan razvoj.³ Međutim, još od prije (od osamdesetih godina prošlog vijeka) u BiH je bilo mnogo bespravne gradnje. Brže i lakše se dobije legalizacija bespravno izgrađenog objekta nego regularna građevinska dozvola, što je posebno izraženo u proteklih dvadeset godina. Ne bi se trebala odobriti legalizacija objekta bez geološko-mehaničkog elaborata i građevinskog projekta. Procjenjuje se da je u Kantonu Sarajevo, naprimjer, oko 60.000 bespravno izgrađenih objekata, ali zbog rodbinsko-stranačkih veza, rušenja nije bilo. Posljedice su, između ostalog, i nekvalitetna vodovodna i kanalizacijska mreža, česte redukcije vode...⁴

Za velike investicije potrebne su velike građevinske firme. Povećana konkurentnost građevinarstva pozitivno utiče na druge industrijske sektore, na zapošljavanje i rast privrede u cjelini. Osnovni faktori koji utiču na to su aspekti kvaliteta u građevinarstvu, pravna sredina, obrazovanje i obezbjeđivanje obuke i fokusiranje napora i potencijala u istraživanje i razvoj.

¹ Faruk Kozić, *Pravo na ljudskost: rasprava o demokratiji, ljudskim pravima i društvenim pitanjima II*, „Meligrafprint“, Zenica, 2016., str.65-67.

² Revizori su na osnovu analize napravljene na uzorku od 51 grada i općine u Federaciji BiH zaključili da je nelegalno izgrađenih objekata preko 20 posto. (<http://www.poslovni.hr/svijet-i-regija/u-fbih-vise-od-20-bespravnih-gradnji-331228>).

³ Zenica je poznat industrijski centar. U politici razvoja dominirale su bazne grane industrije (proizvodnja gvožđa, čelika i rudarstvo). Eksploatacija mrkog uglja u Zenici je počela 1880. godine, a proizvodnja čelika 1892. godine. U Zenici je proizvedeno 1990. godine 1,4 miliona tona čelika i 924.000 tona uglja.

⁴ <http://www.poslovni.hr/svijet-i-regija/nove-tehnologije-unistile-ciglane-u-bih-313446>

Primjer stambene izgradnje Zenice

Nakon Drugog svjetskog rata Zenica se ubrzano razvijala i imala je privrednu, industrijsku i stambenu ekspanziju. Postala je Jugoslavija u malom. Nakon usvajanja drugog urbanističkog plana, 1966. godine u Zenici je počelo intenzivnije ulaganje u izgradnju i širenje komunalnih objekata i komunalne mreže, pa su izgrađeni novi vodovod (1961. i 1969. godine) i nova toplana (1967. godine) čime je Zenica postala jedan od rijetkih gradova u Jugoslaviji sa centralnim grijanjem. Modernizovane su postojeće saobraćajnice i izgrađene nove, kao što je Obalni bulevar 1967. godine. Obnovljeni su i izgrađeni mostovi na rijeci Bosni...Željezara je bila glavni simbol grada i industrijskog razvoja. Bila je jedna od najvećih u Evropi. Industrijski i privredni razvoj doveo je do naglog porasta broja stanovnika. To je zahtijevalo veća ulaganja u gradsku infrastrukturu, izgradnju velikih stambenih blokova, proširenje i unapređenje komunalnog sistema, razvoj saobraćaja... Tako se stvarala slika radničkog grada u koji je Josip Broz Tito dolazio 17 puta.

Tokom šezdesetih godina završeno je nekoliko značajnih komunalnih projekata. Zbog finansijskih ušteda, uslijedile su brojne izmjene osnovnih projekata, koji su uglavnom planirani i realizovani prema potrebama industrije, dok je pružanje tih usluga građanima zavisilo upravo od potreba industrije i bilo je u drugom planu.⁵ Ekspanzija izgradnje stanova u Zenici traje od 1952. godine. U Radakovu je jedne godine napravljeno oko 600 stanova. U Zenici su stanove radile građevinske firme Izgradnja, GP Bosna, Kozara... Izgradnja je bila glavni izvođač građevinskih radova, veliko preduzeće sa mnogo pogona. SOUR „Izgradnja“ imala je oko 5.000 zaposlenih, visokogradnja je imala od 1300 do 1400 zaposlenih. Imala je sve građevinske mašine koje su bile na tržištu. Ovom preduzeću je, međutim, smetala velika administracija. U prethodnom sistemu nakupio se brojni birokratski aparat, sa previše neproizvodnih radnika. Kritika troškova reprezentacije rezultirala je povećanjem troškova u radničkim menzama. Radnici su dolazili iz cijele države i ostajali da rade i žive u Zenici.

Zeničani posebno ističu dva načelnika koji su više od ostalih zaslužni za razvoj grada. To su Ezher Arnautović i Husejin Smajlović. Esher Arnautović zvani Ezo bio je predsjednik u tri općine, Travnik,

⁵ Mirza Džananović, *Komunalna izgradnja Zenice u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata*, GRAČANIČKI GLASNIK, Časopis za kulturnu historiju, 35/18, Gračanica, 2013., str.80.

Novi Travnik i Zenica. O razvoju Zenice pisao je u svojoj knjizi, gdje navodi da je bio optuživan za “megalomanski razvoj“ ovog grada, te da je u jednom političkom procesu čak završio u zatvoru.⁶ U njegovom mandatu Zenica je imala brži razvoj od državnog prosjeka, a njegovim hapšenjem i optužnicom želio se zaustaviti dalji razvoj Zenice. Građani ga izuzetno cijene. Nakon posljednjeg rata, Zenici se posvetio načelnik Husejin Smajlović i fokusirao se na njen razvoj. Trudio se da promijeni način razmišljanja Zeničana, ohrabrivao ih da sami krenu u novi razvoj i pokreću biznis. Posljednjih 12 godina života obavljao je funkciju, prvo načelnika, pa onda i gradonačelnika Zenice. Ova dva načelnika promijenili su imidž i izgled grada i realizovali mnoge za Grad značajne projekte.

Zenica je postala središte Zeničko-dobojskog kantona. I pored toga, Zeničani su nezadovoljni u prethodnom, pa i ovom sistemu – zbog odnosa velikih centara i gradova prema njima. Suština je da Zenica i njeni građani žele više i bolje, smatraju da to zaslužuju.

Urbanizacija

Prvi gradovi nastali su u neolitsko doba, a tek industrijalizacijom došlo je do porasta gradskog stanovništva. Urbanizacija je proces porasta gradskog stanovništva, smanjenja seoskog i poljoprivrednog stanovništva te nastanka specifičnog urbanog načina života. Koliki je stepen urbanizacije u nekoj zemlji, pokazuje procenat stanovništva koji živi u gradovima. Direktno je povezan sa stepenom industrijalizacije i ekonomskom razvijenošću. Prema predratnim podacima, zemlje sa najnižim dohotkom po stanovniku imale su oko 22 posto, a razvijene industrijske zemlje oko 77 posto gradskog stanovništva. Zemlja u kojoj je urbanizacija najranije počela je Velika Britanija, u kojoj je stanovništvo od pretežno seoskog postalo gradsko. Početkom 19. vijeka manje od petine Britanaca živjelo je u gradovima, a već 1900. godine u gradovima ih je živjelo tri četvrtine. U istom periodu je broj stanovnika Londona porastao sa 1 na 7 miliona stanovnika. U SAD je porast gradskog stanovništva bio još brži, pa je Njujork (New York) u periodu 1800.-1900. porastao sa 60.000 na oko 5 miliona stanovnika.

U 20. vijeku urbanizacija je postala svjetski proces, naročito u zemljama tzv. Trećeg svijeta. Uopšteno gledajući, urbano stanovništvo raste mnogo brže od cjelokupnog svjetskog stanovništva: 1975. godine 39 posto svjetskog stanovništva živjelo

⁶ Ezher Arnautović, *Sjećanje za budućnost*, Eurocopy, Zenica, 2011. , str.11-12.

je u gradovima; 1985. godine 43 posto; 2000. godine oko 50 posto. Do 2025. godine očekuje se da će u gradovima živjeti oko 63 posto svjetske populacije. Prema tome, to je globalni proces povećanja gradskog i smanjenja seoskog stanovništva. Ovaj porast gradskog stanovništva najvidljiviji je u manje razvijenim zemljama Afrike, Azije i Južne Amerike, u kojim broj stanovnika gradova raste dvostruko brže nego u razvijenim zemljama. Ta pojava je vezana i za demografsku ekspanziju. Stanovništvo Mexico Cityja je za 25 godina poraslo tri puta. Tako gradovi postaju metropole, „gutajući“ okolna sela i naselja i postaju središta društvenog, ekonomskog, kulturnog i političkog života. *Suburbanizacija* je proces u kojem se stanovnici grada sele u predgrađa, jer je tamo kvalitet života bolji, nema buke, gradske vreve ni zagušenja saobraćaja. Kako rastu predgrađa, tako se gradovi počinju međusobno dodirivati, pa neki sociolozi koriste pojam megapolis (megagrad) za neprekinuti niz međusobno povezanih naselja. Tako se, naprimjer, istočna obala SAD od Bostona do Washingtona prostire se na teritoriji dužine 700 kilometara kao neprekinuta urbana cjelina, gdje živi preko 40 miliona stanovnika. Jedno od najvećih naselja današnjice osniva se u Aziji, zahvaljujući površini od 50.000 kvadratnih kilometara, od Honkonga do granice sa Kinom, delte rijeke Perl i Makaoa. To područje još nema zvaničan naziv i administrativnu strukturu, ali na njemu živi 50 miliona ljudi. Zato bi to područje moglo postati jedan od najznačajnijih, ekonomskih, industrijskih, poslovnih i kulturnih područja Kine.⁷ Ujedno predstavlja primjer stvaranja *megagrada*. Urbana sociologija, ili sociologija grada, kao dio sociologije posvećena je ovim temama, a nastala je kao zasebna disciplina u Americi (na univerzitetu u Čikagu).

Urbanizam je postao način života. Tako čikaška škola naglašava glavne karakteristike grada: veličinu, gustoću stanovništva i njihovu socijalnu raznolikost. Kombinacija tih karakteristika stvara poseban *gradski stil života*, koji je mnogo drugačiji nego u manjim zajednicama. Pojedinci u gradu poznaju mnogo ljudi, ali poznanstva su površna i usputna. Odnosi među stanovnicima usmjereni su na specifične uloge koje imaju i zasnovani su na racionalnim interesima. Razvijena podjela rada u gradovima znači veliku raznovrsnost njihovih stanovnika, a za posljedicu to ima toleranciju prema različitim stilovima života i ponašanja, koja ne postoji u seoskim

⁷ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005., str.602.

zajednicama. Autori čikaške škole daju prikaz gradskog života, ističući i neke njegove negativne osobine, kao što su anonimnost, ravnodušnost i osamljenost pojedinaca. I pored toga, gradovi nude bogatstvo, dinamiku i raznovrsnost života i daju šansu pojedincima da u tolerantnoj sredini i okruženju ostvare sve svoje snove, želje, talente, ambicije...

Socijalistička urbanizacija je poseban tip urbanizacije, karakteristična za socijalističke zemlje, gdje je akcenat stavljen na ubranu industrijalizaciju i izgradnju puteva i željeznica. Za ovaj tip urbanizacije karakteristična je brza izgradnja radničkih naselja, koja su se sastojala od velikih i međusobno sličnih stambenih objekata, bez estetskog i arhitektonskog isticanja. Prilikom izgradnje industrijskih i stambenih objekata zanemarivana je izgradnja pratećih, uslužnih i kulturnih objekata, a malo je pažnje posvećivano ekologiji i njenoj zaštiti. Vladajuća ideologija promovisala je princip jednakosti, koji je podrazumijevao minimalne razlike između različitih socijalnih kategorija stanovništva. Izgradnja gradskih naselja bila je u službi vladajuće ideologije, jer su stambeni objekti građeni tako da u njima zajedno žive ljudi različitog socijalnog stanja i porijekla. Urbanizacija gradskih naselja u socijalističkim zemljama posljedica je industrijalizacije, a o tome svjedoče nizak kvalitet izgrađenih stambenih objekata, nedostatak gradske i komunalne infrastrukture, velika potrošnja energenata i vode za piće, velika zagađenost vazduha, buka... Promet ljudi, roba i ideja bio je skučen, kulturni život u gradovima je bio skroman i neprilagođen broju stanovnika, pa se socijalistički gradovi često nazivaju „velikim zatvorima“. Osnovni cilj socijalističke urbanizacije od samog početka bio je stvaranje *socijalističkog grada* koji je trebao biti drugačiji od gradova u kapitalističkim zemljama. To je podrazumijevalo podizanje gradova na novim osnovama, u skladu sa idealima društva u kome je iščezavanje klasnih antagonizama i segregacije na urbanističkom planu izražava kao prevazilaženje suprotnosti centar – periferija, luksuzne četvrti – radnička predgrađa i suprotnosti grada i sela. Socijalistički grad trebalo je da omogući i poseban gradski život, jer se radnicima pridavao veliki značaj.

Posebna odlika socijalističkih gradova u nekim zemljama kao što su Jugoslavija, Kina i Kuba bila je njihova unutrašnja prostorna organizacija zasnovana na formiranju komuna i mjesnih zajednica, a s ciljem da se od njih stvore političke i društvene jedinice.

Industrijalizacija se vršila i na račun podizanja urbane infrastrukture, jer su investicije u infrastrukturu ulaganje u budućnost, i na račun jeftine radne snage, čemu su pomogle značajne kategorije radnika – seljaka kojima nije bilo potrebno osigurati stanove, jer su u gradu samo radili. Čak i u slučaju trajnog naseljavanja u gradu, ta nova radnička klasa je još dugo godina živjela po svojim kulturnim obrascima. Po življenju i privređivanju bila je “jednom nogom u gradu, a drugom na selu”. Radnici sa sela mogli su raditi u gradovima, a poslije radnog vremena obavljati poljoprivredne poslove. Imali su obezbijeđen prevoz na posao i sa posla do kuće. Tako su dopunjavali svoj budžet i popravljali standard. U svemu tome radnici su bili zadovoljni, jer su se za poslove, firmu, odmor pitali i o tome odlučivali. Svi su imali besplatno zdravstveno osiguranje i besplatno školovanje. Sigurnost građana bila je bolja, nije bilo pljački banaka, a ni nezadovoljstva radnika i štrajkova glađu. Mogao se pojaviti problem glomaznosti administracije, birokratije, produktivnosti tadašnjih firmi... ali je u osnovi stanovništvo bilo zadovoljno životom.

S obzirom na niske socijalne i egzistencijalne zahtjeve većine takvih radnika, lokalne vlasti su mogle bez problema graditi stambene objekte niskog kvaliteta i ne baš povoljnih uslova života. Međutim, ni za ostale kategorije radnika nije sistemom osigurano da mogu svojim dohotkom doći do stana. Troškovi stambenog zbrinjavanja nisu bili uključeni u troškove reprodukcije radne snage tj. u lične dohotke radnika. Rješavanje stambenog problema radnika bio je u nadležnosti “društva”, koje je to obavljalo po načelu „pravedne raspodjele“,⁸ dajući na korištenje stanove koji su ostajali u društvenom vlasništvu. Kod rješavanja stambenih pitanja prioritet su imali inženjeri, ljekari, borci... tzv. kadrovi.

Savremeni gradovi

Savremeni gradovi rastu i postaju sve veći. U njima je sve više solitera, višespratnica i tornjeva... Gradovi održavaju industrijsku infrastrukturu kako bi se transformisali lokalni produkcionni izvori u osnovne potrepštine, kao što su odjeća, hrana, mjesto za stanovanje i odmor. Sa napretkom u nauci, izgradnji i komercijalnoj tehnologiji, postoji sve veća potreba za objektima posvećenim industrijskoj proizvodnji, skladištenju, distribuciji i prodaji. Međutim, u sve

⁸ Mirza Džananović, *Posljedice ubrzanog urbanističkog razvoja u životu stanovništva Zenice za vrijeme socijalizma*, GRAČANIČKI GLASNIK, Časopis za kulturnu i historiju, Broj 36, godina XVIII, Gračanica, 2013., 90-92.

naprednijem, ali i ekološki svjesnijem vremenu u kojem živimo, izazovi i zahtjevi su da se stvaraju industrijski kompleksi koji su ekološki odgovorniji i održiviji.⁹ Širenje gradova nastalo je kao posljedica rasta broja stanovnika uz migracije iz sela i manjih gradova. Ovakve migracije su imale i međunarodni karakter, jer se iz siromašnih dijelova svijeta selilo u druge države i velike gradove, kao u SAD.¹⁰ U savremenim gradovima došlo je do propadanja centara grada, odnosno dogodio se „bijeg u predgrađe“. Ove promjene su imale dramatične implikacije na „vitalnost britanskih i američkih urbanih centara“.¹¹ Odlazak grupa sa visokim primanjima iz lokalne zajednice značio je gubitak poreza... Došlo je do propadanja zgrada u centru grada. Povećao se broj prigradskih područja, kasnije su gradovi sustizali predgrađa i prigradska naselja. Pored glavnih gradskih područja, opstajala su siromašna naselja i ulice. Socijalno raslojavanje dovodilo je do urbanih sukoba. Nakon toga došlo je do obnove gradova, recikliranja centara, obnove fasada i novih zgrada. Kao da se centralnim dijelovima želi vratiti stari ili dati neki novi sjaj. Mnogi su govorili da se radi o propasti ili obnovi grada.¹² Sve se više govori o globalnom gradu, pametnom gradu i odnosu prema periferiji.

Megagradovi nastaju spajanjem gradova, stapanjem velikih urbanizovanih sredina. U Njujorku se govori 800 jezika različitih naroda koji su doselili u SAD. Pored toga ima 100 muzeja i 150 galerija, 25 hiljada nebodera. To je kulturni centar svijeta. Naša planeta je u cjelini urbanizovana. Od 2009. godine broj ljudi koji žive u gradovima nadmašio je broj ljudi koji žive izvan gradova. Širom svijeta, gradovi neviđenom brzinom rastu u visinu i u širinu, mijenjajući način na koji živimo i radimo. Vrijeme u kome živimo moglo bi biti zlatno doba arhitekture, ili vrijeme nesputanih komercijalnih spekulacija. Svaki dan se odlučuje kako će naš svijet izgledati budućim generacijama, a mali broj nas je uključen u tu raspravu i odlučivanje. U novom svijetu instant komunikacija i poruka, mnogi su previše zauzeti gledanjem serija, sapunica, trkom za poslom i egzistencijom... Vrijeme je da pogledamo prema gore, u nove nebodere, solitere, tornjeve i monumentalna zdanja. Možda prepoznamo društvene promjene koje se odvijaju i svijet koji se mijenja.

⁹ Entoni Gidens, *Sociologija*, n.dj., str.582-612.

¹⁰ Isto, str.585.

¹¹ Isto, str. 593.

¹² Isto, str.598.

Najuređeniji gradovi rangirani po urbanističkoj osviještenosti i cjelovitosti u svijetu su: San Francisco, New York, Paris, London, Boston, Melbourne... Među pet vodećih su tri američka, te po jedna britanska i francuska metropola. *San Francisco* je svjetska prijestolnica tehnologije, već sedam godina je na vrhu liste gradova budućnosti.¹³ Ovo je sedma godina u kojoj AT Kearney objavljuje poredak rangiranih gradova. San Francisco je bio na prvom mjestu zbog napretka i snage u sektoru inovacija. Grad se nalazi na sjeveru Silikonske doline, tehnološkog čvorišta, ima najbolju lokaciju za privlačenje i zadržavanje globalnog kapitala, ljudi i ideja u narednim godinama. Koncentracija moći i bogatstva ima i negativnu stranu, jer ima najskuplje tržište nekretninama u SAD-u.

Historijski važan grad je *Boston*, dugoročno je fokusiran na biotehnologiju u kome su najbolji univerziteti svijeta poput Harvarda i MIT-a. U Bostonu je procvatio poduzetništvo proteklih godina. Ipak, ovaj grad je pao sa trećeg mjesta od prošle godine na peto mjesto. *London* je na dobrom četvrtom mjestu već godinama zahvaljujući pristupu kulturnim sadržajima i multikvalifikovanoj radnoj snazi. Glavni grad Engleske osvojio je prvo mjesto u šest mjerenih oblasti u posljednjoj kalkulaciji, među kojima su vrhunske uslužne kompanije, broj ureda novinskih agencija, sportska takmičenja, međunarodni turisti i međunarodna studentska populacija. *Pariz* je glavni izazivač većim američkim gradovima u budućoj važnosti i konkurentnosti. Francuska prijestolnica se popela deset mjesta od 2016. godine. U Parizu je sve više poslovnih inkubatora i ima značajan rast privatnih investicija, domaćih i stranih investitora. Između 2016. i 2017. godine, *New York* je držao čvrsto drugo mjesto na ovoj listi. Smatran svjetskim centrom mode, finansija, medija i tehnologije, ovaj grad ima najbolje rezultate u poslovnim aktivnostima, političkom angažmanu i ljudskom kapitalu. Također je predvodnik u tržištima kapitala i lokalnim institucijama koje imaju globalan doseg.¹⁴

U svijetu su najveći gradovi u Aziji. Najveći i najnaseljeniji grad je Tokio koji ima 37.900.000 stanovnika. Čak osam od deset najvećih urbanih sredina je na azijskom kontinentu. Međutim, najgušće naseljeni grad svijeta je ubjedljivo u Bangladešu grad Dhaka, koja ima najveću gustoću naseljenosti, gdje više od 16 miliona stanovnika živi

¹³ Globalna konstantantska kompanija AT Kearney rangirala je 128 svjetskih gradova po važnosti u budućnosti, a za tu računicu su koristili razne varijable. Kalkulirani su dobrobit građana, ekonomija, inovacije i način upravljanja.

¹⁴ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-gradovi-buducnosti>

na 368 kvadratnih kilometara. U tom gradu živi 45.700 stanovnika po kvadratnom kilometru, što je daleko ispred Tokija, gdje živi deset puta manje stanovnika po kvadratnom kilometru, odnosno 4.400. Nakon Dhake, drugo i treće mjesto pripadaju Mogadishuu i Hyderabadu.¹⁵ Veliki i gusto naseljeni gradovi podsjećaju na mravinjake.

Izgradnja stambenih objekata i standard

Pokazatelj standarda i kvaliteta života je izgradnja stambenih objekata i kvaliteta njihove gradnje. Nakon Drugog svjetskog rata radilo se na povratku i izgradnji stambenih objekata povratnicima. Rijetki su objekti u kojim se moglo stanovati i iz njih se išlo u izgradnju novih za povratnike. Radilo se i gradilo sa elanom, poletom, entuzijazmom. Postojala je vizija i ljudima se davala nada. Radilo se u teškim uslovima i skromnim sredstvima, ali se imala volja i želja. Standard života je bio slab. Vremenom se posvetila pažnja zapošljavanju, industrijalizaciji i otvaranju novih radnih mjesta. Zaposleni radnici stvarali su uslove za dalju gradnju i popravljjanje uslova života i standarda. Radnici su nakon radnog vremena išli u izgradnju baraka, kuća za beskućnike i prognanike. Radilo se sa voljom i elanom, jer se obnavljala i gradila država. Mnogo su obnovi pomogle radne akcije u kojim su učestvovali mladi iz svih krajeva države. Nastali su impozantni rezultati i novi građevinski objekti, firme, putevi, pruge...

Od čega se i kako se sve gradilo, građevinski materijali koji su korišteni, veličina i kvalitet stanova, sve nam to govori o standardu. Radnici su se cijenili i dobijali stanove, išli na odmore i bili zadovoljni. Nastale su nove industrijske zone, gradovi, termocentrale, hidrocentrale, privredni giganti. Industrijski gradovi su se ubrzano razvijali. Gradovi su bili Jugoslavija ili Bosna u malom. Problem je bila velika zagađenost industrijskih gradova kao što je Zenica, Tuzla, Sarajevo, Kakanj... Standardi kvaliteta vazduha bili su slabi. Građevinarstvo je bilo slika tog vremena. Građevinske firme iz BiH uspješno su radile u svijetu na gradilištima u Iraku, Libiji, Alžiru, Egiptu...i mnogim drugim zemljama. Nastale su mnoge poznate građevinske firme u BiH: *Energoinvest*, *GP Vranica*, *GP Bosna*, *Hidrogradnja*, *Kozara*, *Bosnaputevi*, *Žegrap*... Bili su to građevinski giganti. Nekada je *Hidrogradnja* gradila mostove, ceste, puteve i hidrocentrale širom svijeta i zarađivala stotine miliona dolara.

¹⁵ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-najgusce-naseljeni-gradovi-svijeta>

Poznate firme u građevinarstvu danas su: *Euro-Asfalt*, koja ima 600 stalno zaposlenih radnika. Ova firma ima ljudske resurse, mehanizaciju i opremu. Poznata je po tunelskoj gradnji.¹⁶ Građevinsko preduzeće ŽGP ili Žegrap, gradio je prugu Šamac-Sarajevo i prugu Beograd-Bar.¹⁷ To je najstarija građevinska kompanija. Ova firma je u ratu potpuno uništena. Radili na obnovi starog mosta u Mostaru, nekih zgrada u Sarajevu i mostova poslije rata. Gradili su most na Savi i u Drivuši kod Zenice, tehnikom naguravanja dijelova koji su teški 1400 tona. *Integral inženjering* iz Banja Luke je građevinska firma koja je po obimu posla u građevinarstvu najveća u BiH. Zapošljava oko 800 radnika. Izvodi građevinske radove u Sloveniji, Srbiji, Makedoniji i u BiH. Najviše radova ima u Republici Srpskoj. *Izgradnja*, građevinska firma u Zenici, koja je prije rata gradila 800 stanova godišnje, imala je sve potrebne građevinske mašine potrebne za gradnju u predratnom periodu.

U BiH postoje firme koje mogu graditi sve građevinske poslove. Veliki projekti su šansa da se ponovo okupe građevinske firme, nakon što su se u ratu i poslije njega raspršile. Najbolje bi bilo formirati zajednički konzorcij, jer slijede veliki poslovi izgradnje dijelova puta na koridoru 5c. Do sada su poslove dobijale strane firme koje su se slabo pokazale, a neke su angažovale domaće firme i njihovu mehanizaciju.

Interesantno je da stambene zgrade u socijalističkom sistemu gradnje daju sliku tog vremena. Na prvi pogled se vidi da su zgrade i naselja imale potrebne sadržaje i parkove, klupe, šetališta... Stanovi i odmarališta koji su građeni bili su prilagođeni za onoga kome se grade. Višak stambenog prostora mogao je izazvati kritike pojedinaca i osudu javnosti, kao što je bio slučaj sa izgradnjom vikendica za

¹⁶ U jakoj međunarodnoj konkurenciji koju su činile kompanije iz Turske, Albanije, Kine i Bosne i Hercegovine, ova kompanija je pobijedila je na tenderu vrijednom 42 miliona eura. Projekt podrazumijeva rekonstrukciju postojeće i izgradnju nove trase ceste Berane – Kolašin u Crnoj Gori. Na trasi se nalazi tunel dužine oko tri kilometra sa cijevima za evakuaciju pješaka, most dužine 90 metara te saobraćajna oprema i signalizacija.

¹⁷ To je najstarija građevinska kompaniju u BiH, koja je izgradila 127 km tunela, 65 km mostova, 718 km željezničke pruge...

funkcionere u Neumu.¹⁸ To je moglo da zadovolji ondašnje vrijeme.

Međutim, vremena su se promijenila i donijela nove potrebe, pa je nastao novi tip gradnje nakon rata 1992-1995. godine. U ratu su spaljena mnoga sela, uništeni gradovi, naselja. Uništeni su i spaljeni mnogi vjerski objekti i neki oskrnavljeni. Nakon rata su najviše građeni vjerski objekti, džamije, crkve i drugi. Nastala je neka čudna gradnja krstova koji dominiraju iznad grada kao u Mostaru i u drugim mjestima kojima se obilježava prostor. Toga prije nije bilo. Izgradnja vjerskih objekata i spomenika u Republici Srpskoj je na jedan karakterističan kalup, bar se tako čini. Nastala je neka trka u izgradnji vjerskih objekata u visinu, munara i tornjeva. U nedostatku zaštite pravne države, pravljeni su vjerski objekti na privatnim imanjima i u avlijama, kao u avliji nane Fate Orlović, što je ružno i nekulturno. Karakteristično je da su se pomiješali stilovi gradnje u izgradnji vjerskih objekata. Tako je tradicionalna gradnja narušena sa unesenim i pomiješanim stilovima gradnje koji se ranije nisu koristili u BiH.

Izgradnja stambenih objekata nije pratila kvalitet. Usitnjene nove građevinske firme gledale su na zaradu i profit. Stare građevinske firme su se raspadale i propadale, ili su privatizacijom bile usitnjene. Kvalitet stanova je bio slabiji. Na jednoj parceli na kojoj bi trebalo da se pravi jedna stambena zgrada sa parkom i ostalim pratećim sadržajima, izgrađeno je više stambenih zdrada namjenjenih prodaji i zaradi. Međutim, parkova, sadržaja za djecu nema. Zgrade su pravljene nauštrb drugih potrebnih sadržaja. Toplotna izolacija i kvalitet ugrađenih materijala nisu na nivou. U ovom tipu gradnje se štedilo i na kvalitetu. U toku izgradnje vidjelo se da su neke zgrade

¹⁸ Afera u Neumu otkrila je da u tom gradu ima 288 vila, te da je to elitno vikend naselje, od kojih je samo 19 pripadalo mještanima. Ovaj grad je bio u sastavu opštine Čapljina, od 1978. godine, kad je počela podjela zemljišta odnosno placeva za gradnju. Od tada je Neum samostalna opština. Aferom je otkrivena grupa povlašćenih ljudi, iz najvišeg republičkog rukovodstva i predstavnika u federaciji i poznatih javnih radnika. Komisijski je utvrđeno da je dodijeljeno 556 kredita, a sporno je bilo što su mnogi podnosioci zahtjeva za kredit imali društvene stanove. Članovi CK SKJ i SK BiH koji su bili umiješani u ovu aferu razriješeni su dužnosti na 21. sjednici CK SKJ u februaru 1989. godine. Preko ove afere izvršena je radikalna kadrovska obnova 1987. i 1988. godine. Afera Agrokomerc i Neum označile su demokratizaciju života u BiH i zaokret ka integraciji u Evropu. Obje afere su se reflektovale na slabljenje pozicije BiH u jugoslovenskoj federaciji. (Španović Srđan, *Kvadratura jugoslovenskog kruga*, Centar za informisaje i publicitet, Zagreb, 1989.)

napukle. Da li će i koliko nova izgradnja stambenih zgrada moći da izdrži neka nova podrhtavanja tla, ostaje da vidimo. Primjeri u svijetu govore da se mora više voditi računa o standardima i izdržljivosti, otpornosti i zolaciji građevinskih objekata. Tek prihvatanjem evropskih standarda u pogledu kvaliteta gradnje i toplotne izolacije stambenih objekata mogu se očekivati pomaci u ovoj oblasti.

Bosanskohercegovačke građevinske firme u svijetu

Pokazatelji poslovanja bh. građevinarstva ili građevinskih filmi su pozitivni. Riječ je o realizaciji građevinskih radova u inostranstvu čija je vrijednost iznosila u 2015. godini oko 100 miliona KM, što je za oko 7,5 posto više u odnosu na prethodnu godinu. To je pokazala analiza Privredne komore FBiH (PK FBiH). Oko 40 posto radova odnosilo se je na Albaniju, a zatim slijede Srbija, Hrvatska, Njemačka, Švedska... Oko 70 posto radova odnosilo se na objekte niskogradnje, a 30 posto su bili objekti visokogradnje. I na domaćem tržištu građevinske firme su učestvovalе najviše u realizaciji projekata niskogradnje. Najveće vrijednosti investicija odvijaju se na projektima autoceste Vc. Ohrabrujuće je što je došlo do oporavka visokogradnje i njenog blagog rasta u ukupno realizovanim građevinskim radovima.

Stanje u građevinskom sektoru zavisi od ukupnog političkog ambijenta i poslovnog okruženja. Na razvoj građevinarstva i ukupni ekonomski rast direktno utiču investicije, zaduženja, mogućnosti dobijanja bankarskih kredita i sprovođenja Reformske agende. Ako je neizvjesna realizacija građevinskog projekta, građevinari se susreću sa problemima kontinuiteta zapošljavanja stručnih kadrova, te sa problemima otplaćivanja mehanizacije i opreme ako stoji neiskorištena. Za građevinare je važno očuvanje postignutih referenci.

Skoro svaki tender propisuje i zahtijeva određene reference u izvođenju radova i finansijske rezultate unazad tri godine. To uslovljava dobijanje poslova i osiguravanje bankovnih garancija. Najmanji zastoj u planiranoj realizaciji posla, urušavanje poslovnih rezultata, može ugroziti građevinsku operativu i dovesti je u inferioran položaj. Problem su i konkursi za veće projekte koje finansira Evropska banka za obnovu i razvoj, traže se reference, finansije i bankovne garancije koje mogu eliminisati u predkvalifikaciji naše usitnjene firme ili ih dovesti u položaj da se ne mogu samostalno prijaviti, već samo u okviru konzorcija i udruživanja sa domaćim ili stranim kompanijama. U ovim slučajevima domaće firme se pojavljuju kao podizvođači.

U oblasti niskogradnje, najznačajniji investicijski projekti u FBiH su izgradnja dionice Počitelj – Međugorje, koja uključuje izgradnju najdužeg mosta u FBiH, te nastavak izgradnje autoceste od Zenice, prema Žepču i Doboju. U oblasti visokogradnje u 2016. godini bila je izgradnja termocentrale Vranduk, kao i turistički kompleks Hadžići, ali se na tome malo uradilo. Građevinska operativa BiH pokazala je i dokazala da može realizirati najzahtjevnije projekte, na domaćem i inostranom tržištu. O tome govore i sklopljeni ugovori u zemljama regije kao što su ugovori *Euro Asfalta* (u Sloveniji) i *Heringa* (u Makedoniji). Građevinari očekuju rast investicija za oko devet posto, a najveća ulaganja bi mogla biti u elektroenergetskom, sektoru turizma i saobraćajnom sektoru. Očekivati je da će građevinska operativa biti sve više uposlena i da će sve više koristiti svoje kapacitete. Prednost je u zajedničkim nastupima građevinskih firmi na domaćem i međunarodnom tržištu. U oblasti građevinarstva treba raditi na boljoj zaštiti radnika, jer je najviše povreda na radu na građevinskim radilištima.

Autocesta na Koridoru V-C

Izgradnja autoceste na koridoru V-c najveći je poslijeratni razvojni projekat u građevinarstvu Bosne i Hercegovine. Izgradnja ove brze autoceste jedna je od najvećih intervencija u prirodnom prostoru koja utiče na njegovu izmjenu u funkcionalnoj, okolinskoj i psihološko vizuelnoj ravni. Projekat o gradnji autoceste obuhvatio je istraživanje i obimnu dokumentaciju u skladu sa evropskim standardima. Dužina autoceste na Koridoru V-c iznosi 330 km, od čega je već izgrađeno preko 40 km. Ostaje da se još izgradi 290 km.¹⁹ Ova autocesta se gradi i oprema uz najsavremeniju opremu, po evropskim propisima i standardima. Svi koji su se vozili kroz urađene tunele, uvjerali su se u savremenu gradnju, instaliranu opremu počev od rasvjete, svjetlosnih signala, digitalnih displeja predviđenih za različita obavještenja i stanja u tunelima. Izgradnja tunela dovela je do uštede u putovanju, jer je smanjena dužina puta kao što je tunel Lašva – Zenica. Nedostatak sredstava i probijanje rokova poskupljuju ovu za razvoj i obnovu važnu investiciju.

Izgradnju koridora Vc usporavaju politika i razni interesi. Iako su sredstva odavno obezbijeđena, dionica autoputa na Koridoru 5c kod Čapljine kasni sa gradnjom. Problem je u izboru adekvatnih

¹⁹ Mehmed Bublin, Autocesta na Koridoru V-c najveći razvojni projekat BiH, Građevinski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2013., str.141.

izvođača. Pored toga, čeka se da domaće dileme riješi investitor – Evropska investiciona banka. Sa druge strane, dionicu kod Mostara opterećuje neriješena trasa i peticija više od 3.000 ljudi koji se protive prijedlogu da autoput ide posred plodne kotline. Sukobi politika i interesa usporavaju ovaj dio južnog dijela koridora.

Bosna i Hercegovina je uvijek bila važan pokretač radova kada je u pitanju građevinski sektor. Preduzeća su stekla solidan ugled u građevinskim projektima, počevši od dizajna, graditeljstva, građevinarstva, pa do proizvodnje visokokvalitetnih građevinskih materijala i objekata. BiH obiluje prirodnim resursima kao što su drvo, kamen, šljunak, pijesak, glina i metalne rude. Potencijal za rast tržišta građevinarstva u zemlji je veliki, s tim da je prvobitni prioritet dat obnovi i oporavku postojeće imovine i infrastrukture.

Značajne mogućnosti za rast bh. ekonomije počivaju na građevinarstvu, gdje postoji veliki broj projekata. Osim Koridora Vc, tu postoje planovi za izgradnju brzih cesta, željeznica i razvoj proizvodnje električne energije. Ovo su veliki građevinski projekti koji zahtijevaju osnivanje i udruživanje građevinskih firmi i formiranje konzorcija za izvođenje složenih i različitih radova, a to bi povećalo konkurentnost na domaćim i međunarodnim tenderima. Građevinske firme iz BiH izvoze radove na važnim tržištima Bliskog Istoka, Sjeverne Afrike, Rusije i Azije...²⁰ Zahtjevi i mogućnosti građevinske industrije postoje i predstavljaju prioritet. Izgradnja autocesta i željeznica predstavlja šansu za preduzeća i građevinski sektor u BiH.²¹

Istraživanja o autocesti na koridoru V-c pokazala su njenu ekonomsku i društvenu opravdanost i održivost. Primijenjeni su savremeni pristupi ovom istraživanju koji se primjenjuju u najrazvijenijim državama. Izgradnja autoceste i ovog koridora djeluju kao faktor razvoja, ako se kombinuju sa nizom drugih potrebnih mjera: zakonodavnih, kreditnih, monetarnih, zemljišnih, poreskih... Izgradnjom ovog koridora BiH dobija mnogo na unutrašnjem i vanjskom planu. Očekuju se brža ulaganja domaćih i stranih investitora. Planira se da će se zaposliti direktno ili indirektno preko

²⁰ Kvalificirana radna snaga iz BiH se preporučuje za građevinsko tržište u inostranstvu (tokom 2009/2010 građevinski radovi bh. firmi u inostranstvu su porasli za 131%), zbog raspoloživih kapaciteta u domaćem građevinarstvu koji su visoko prepoznati širom svijeta.

²¹ http://www.fipa.gov.ba/atraktivni_sektori/gradjevinarstvo/default.aspx?id=55&langTag=bs-BA

10.000 radnika na poslovima koji su vezani za izgradnju autoceste i rekonstrukciju pruge na ovom koridoru. Evropski pravac E73 (Koridor 5c) je dio panevropskog transportnog koridora 5.

Kroz ovaj projekat rehabilituju se i afirmišu građevinske, projektne i istraživačke institucije iz oblasti građevinarstva, koje su prije rata bile konkurentne na svjetskom tržištu. Ako bi se ovi projekti realizovali u predviđenom roku, to bi imalo odjeka u svijetu o sposobnosti BiH i njenih građevinskih firmi u realizaciji krupnih projekata i o nastalim uslovima za ulaganje u BiH. Primjeri razvijenih zemalja kao što su: Italija, Francuska, Engleska, Njemačka i druge, pokazuju da se izgradnja transportnih koridora koristi kao intenzivniji razvoj industrije i turizma, razvoja novih gradova i povećanja privrede, kulturne i druge efikasnosti postojećih gradova kao centra budućeg razvoja. Tako se pružaju velike šanse za razvoj lokalnih zajednica.

U Republici Srpskoj očekuju da se uključe u realizaciju projekta na koridoru Vc, da odaberu izvođača i počnu radove u proljeće 2018. godine. Očekuju da će završiti autoput „9.januar“ od Banjaluke do Prijedora u dužini od 36 kilometara. Puštanje u promet ovog puta očekuju najdalje do proljeća naredne godine. U idućoj godini očekuju da će imati 105 kilometara autoputa.

Izgradnja koridora V-C nudi kvalitetan novi razvoj cijelom dužinom kuda prolazi. Razvoj se neće desti spontano, jer je potrebno poduzeti niz aktivnosti kako bi se podstakao razvoj i iskoristile sve mogućnosti koje ovaj novi infrastrukturni projekat nudi.

Zaključak

Građevinarstvo u BiH je prolazilo kroz različite faze razvoja, stagnacije, uspona i afirmacije. U početku se sporo razvijalo, li se razvilo i postalo jedan od stubova razvoja društva. Afirmisalo se na unutrašnjem planu, izgradnjom puteva, pruga, mostova, tunela, hidrocentrala, termocentrala, stambenih i privrednih objekata. Na međunarodnom planu građevinske firme su se istakle u izgradnji raznih građevinskih objekata u Iraku i Libiji. Od građevinarstva se očekuje da će ponovo postati unosna privredna grana i postati nosilac obnove i razvoja države. Možemo reći, ipak, da se savremene metode koje podrazumijeva moderan sistem upravljanja poslovnim informacijama (*Business Intelligencesustav*) u BiH malo ili nedovoljno primjenjuju.

Literatura

1. Arnautović Ezher, *Sjećanje za budućnost*, Eurocopy, Zenica 2011.
2. Kukić Slavo, *Sociologija: teorije društvene strukture*, Sarajevo Publishing, 2005.
3. Kozić Faruk, *Pravo na ljudskost: rasprava o demokratiji, ljudskim pravima i društvenim pitanjima II*, „Meligrafprint“, Zenica, 2016.
4. Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005.
5. Mesihović Nijaz, *Teorijske osnove savremene sociologije*, (V izdanje), Ekonomski fakultet Sarajevo, 2005.
6. SOCIOLOŠKI REČNIK, (Priredili Aljoša Mimica i Marija Bogdanović), Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
7. Radivojević Radoš, *Sociologija tehnike*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2015.
8. Šijaković Ivan, *Sociologija, uvod u razumijevanje globalnog društva*, Ekonomski fakultet, (III dopunjeno izdanje), Banja Luka, 2008.
9. Džananović Mirza, *Posljedice ubrzanog urbanističkog razvoja u životu stanovništva Zenice za vrijeme socijalizma*, GRAČANIČKI GLASNIK časopis za kulturnu i historiju, Broj 36, godina XVIII, novembar, 2013., Gračanica, str.91-99.
10. Džananović Mirza, *Komunalna izgradnja Zenice u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata*, GRAČANIČKI GLASNIK 35/18, Gračanica, 2013., str.70-80.
11. Džananović Mirza, *Pitanje stambene izgradnje u Zenici u prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata kao primjer socijalističke urbanizacije*, Godišnjak BZK “Preporod” 2013., Godina XIII, Sarajevo, 2013., str.411-417.
12. Španović Srđan, *Kvadratura jugoslovenskog kruga*, Centar za informiranje, Zagreb, 1989.
13. Pašić Amir, *Historija arhitekture*, Infiniti Arcnitecture, Mostar, 2010.
14. Muravljov Mihajlo, *Građevinski materijali*, Građevinska knjiga Beograd, 1989.

15. Novaković Vladimir, *Menadžment u savremenom građevinarstvu*, Beograd, 2003.
16. Medanić, B., *Management u građevinarstvu*, građevinski fakultet, Osijek, 1999.

Internet adrese

1. Portal građevinske industrije : <http://www.gradjevinarstvo.rs/>
2. <http://www.poslovni.hr/svijet-i-regija/u-fbih-vise-od-20-bespravnih-gradnji-331228>
3. <http://www.poslovni.hr/svijet-i-regija/nove-tehnologije-unistile-ciglane-u-bih-313446>
4. <http://bljesak.info/rubrika/business/clanak/gradevinarstvo-u-bih-bransa-s-visokim-rizikom-poslovanja/107677>
5. <http://bljesak.info/rubrika/kultura/clanak/zanati--proslot-sadasnjost-buducnost-u-mostaru/211449>
6. Smajić Dženan, Mapa: Gradovi budućnosti. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-gradovi-buducnosti> (17.6.2017).
7. Smailović Fahrudin, Mapa: Najgušće naseljeni gradovi svijeta, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mapa-najgusce-naseljeni-gradovi-svijeta> (9.9.2017)

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF CONSTRUCTION

Abstract

Bosnia and Herzegovina after the Second World War was the main driver of the overall Economic development of the former Yugoslavia, and experienced the largest urban expansion in its history. The problem of housing construction, designed to accommodate new workforce, has become a priority for local authorities. Construction has been established on the domestic and international markets. It has become a lucrative business branch. Companies have gained a solid reputation in construction projects, ranging from design, construction, construction to the production of high quality building materials and facilities. The earth has natural resources such as wood, stone, pebbles, sand, clay and metal ore. The potential for the growth of the construction market in the country is high, with the initial priority being restored and the recovery of existing property

and infrastructure. Great opportunities for growth and development of the construction industry in BiH are in the construction industry, as there are many development projects.

Key words: *construction, urbanization, suburbanization, socialist urbanization, housing construction, megagrad, general urban plan, housing reform urban sociology, city life style*